

KÜLFÖLDI LEVELEZÉS.

I.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1887. május.

(A lutheránusok papi értekezletei. Leconte de Lisle fogadtatása az akadémiában.)

Szerkesztő ur!

A vallási társulatok gyűlései, s a papi értekezletek, melyek az év e szakában szoktak tartatni, már bezáródtak. Nem czélom e gyűléseket mind leírni, mert nem is sok érdekest lehetett találni bennök. Azok, mondhatni, minden évben egyformák. Igazán szólva csakis a papi értekezletek azok, melyek figyelmet ébresztenek, mert azokban érdekes vitatkozásokat folytatnak egy-egy becses munka, vagy napi kérdések felett. A reformátusok papi értekezleteiről nem írok semmit, abból az egyszerű okból, mert onnan a szabadelvűek ez alkalommal is ki lettek zárva. Egy pillanatra úgy látszott, mintha szakítani akarnának azzal az oktalan rendszerrel, mely szerint, hogy az ellenmondás hangját elhallgattassák, e gyűlésekre nem fogadták be a szabadelvűeket. A múlt évben, tényleg fel is tétetett az a kérdés, hogy a szabadelvűeket oda beengedjék-e. E kérdés az idén tárgyalás alá került Nyegaard nancy-i lelkésztől eléterjesztve. Úgy látszott, hogy az ő szépen kidolgozott munkájának meg lesz az eredménye s a szabadelvűek befogadtatnak a papi értekezletekbe. De nem úgy történt. Hiába ajánlotta a mérsékletet, hiába hangsúlyozta, hogy a szabadelvűeket meghallgatás nélkül nem kell kárhozatni. A gyűlés 33 szóval 17 ellen elvetette az előadó véleményét, s el fogná vetni tizszer is, a meddig abban a mostani szellem uralkodik. Annál inkább kell becsülnünk azt a széleskörű szellemet, melyet lutheranus testvéreinknél találunk. Ők értekezletüket ez évben is megnyitották mindeneknek, tekintet nélkül arra, hogy mely egyházhoz tartoznak, vagy mely irányt követnek. Gyűléseik nagyon népesek voltak s valóban megérdemelték, hogy azok legyenek.

A napi renden első kérdés volt: Jakab apostol levele. Az előadó Krüger ur, a Missioi Intézet tanára, munkájának e

czimet adta: Az új szövetség legrégibb okmánya. Ki kell mondanom mindenekelött, hogy Krüger ur felolvasása nem közönséges mű. Az igen jeles és világosan irt tanulmány az új szövetség emez annyit vitatott okmányáról, melyet sokan felmagasztaltak, mások meg nem elég méltánylatban részesítettek s különösen Luther, ki annak eszméivel szemben ellenséges álláspontot foglalt el. E levél kezdettől fogva sokat foglalkoztatta a kritikusok találékonyságát, kik még sohasem tudták annak sem keletkezése idejét, sem szerzőjét meghatározni. Minden képzelhető hypothesis felállítottak, de mindenik hagyott fenn kívánni valót.

E levélnek már a cziménél is nagy nehézség forog fenn. Mit kelljen érteni a diaspora alatt, a hová e levél intézve volt? Krüger ur minden ügyessége mellett is, melylyel megmutatni igyekezett, hogy a diaspora a görög és római városokba beékelt ugynevezett zsidó negyedek voltak, a kérdést úgy tetszik egy lépéssel sem vitte a kielégítő megoldás felé. Azt mondja, hogy a zsidó negyedekben voltak azok a kevély gazdagok, kik a szegényeket elnyomták s csaknem úgy bántak velük, mint rabszolgákkal, de ezzel semmi sincs megmutatva. Hanem a mi Krüger ur állításai közt a legtarthatatlabbnak tetszik, az az, hogy Jakab apostól levelét az újszövetség legrégibb okmányának állítja. Szerinte ez mindjárt István vértanu halála után iratott. Igaz, hogy Krüger urnak szüksége volt arra, hogy a levél keltezése idejét ne tegye későbbre Kr. u. a 40-ik évnél, hogy ez által igazolja azt az állítását, mely szerint Pál apostol tana és Jakab apostolé közt nincs semmi ellenkezés. Lehet gondolni, hogy e tételt nem hagyták megjegyzés nélkül, annál is inkább, mert ahoz meg azt tette, hogy véleménye szerint Jakab, a Jézus testvére a levélnek szerzője. Ezzel szemben nagyon természetesen az az ellenvetés tétetett, hogy a levél tartalma s különösen pedig a II ik fejezeté csak úgy magyarázható meg, ha feltesszük, hogy Pál apostolnak a hit által való megigazulási tana már nagyon el volt terjedve és szenvedélyes vitákat idézett elé. Következőleg a levélnek a 40, 42-ik évnél jóval későbbre kellett keletkeznie.

Egyébiránt, ha annak a hagyománynak van némi alapja, hogy Jakab 64-ben halt meg, a keltezés idejét 20 évvel későbbre téve, még lehet neki tulajdonítani a szerzőséget. De akkor is kérdés támad a styljére nézve, mely a zsidókhöz irt levél stylussával együtt annyira ellentétben áll a többi újszövetségi iratokéval, főleg pedig Pál apostoléval. S aztán Pál görög nyelven irt, míg az új szövetség többi íróinak nyelve valószínűleg az aramiai volt. A vitában egy

nagyon különös vélemény nyert kifejezést, az t. i. hogy e levél lehet a Jakabé; és hogy stylussa aránylag ipen szép, az onnan magyarázandó ki, hogy írója Egyiptomban, Alexandriában is tartózkodott. Nem tudom, hogy az illető minő okmányok alapján nyilvánította e véleményt, de nekem úgy tetszik, hogy az egészen képzeletből kapott. Hogyha a magam véleményét szabad mondanom, szerintem a kérdéses levél sokkal később keletkezett 60—62. évnél s szerzőjének legkevésbé lehet Jakabot, a Jézus testvérét tartani.

A Krüger ur munkája feletti vita emelkedett hangu és igen érdekes volt. A kik benne részt vettek, egy pillanatra sem lépték át az illő határokat. A szerzőt végül melegen üdvözltek lelkiismeretes és sikerült felolvasásáért.

A másik kérdés, mely a lutheranusok papi értekezletén tárgyalatott: Hogyan kell a váltság tanát tárgyalni a katechumenusok oktatásában? Appia lelkész ur figyelemre méltó munkát olvasott fel e tárgyról, de a mely a kérdésnek csak mellette járt, hogy ne mondjam rajta kívül. Kivonatokat adott azokból a kátékból, melyeket a lutheraus egyházakban használnak s melyek a ref. egyházból való némely hallgatók előtt valószínűleg ismeretlenek voltak; legalább én részemről azok közül egyet sem ismertem.

De elfelejtette megmondani, hogy minő módon kell tanítani a váltság tanát, azoknak a növendékeknek, kik a konfirmatoria készülve először részesülnek tulajdonképeni hittani oktatásban. Ugy, hogy azt lehet mondani, hogy a felolvasó a kérdéssel igen röviden bánt el, azt mondva, hogy a bevett módon kell tanítani a növendékeknek a történelmi és gyakorlati vallás elemeit. A felolvasás után többen szóltak a kérdéshez s mindenik ugyanabban az értelemben, mint a felolvasó. Nézetem szerint ezt a kérdést igen nehéz arról az állásponttól tárgyalni, a melyről tárgyalatott. Az orthodox felfogás kizár minden más meghatározást s világos, hogy az ember abba a nehéz helyzetbe jut, hogy miképpen magyarázza meg a gyermekeknek ezt a rettenetes dogmát, mely halálra kárhoztatja az ártatlant, hogy megmentse a vétkest. Most már, ha az ember azzal akarja megvilágosítani, hogy ez szükséges azért, hogy Istennek igazságossága megelégtessék, nagyon különös eszmét ad Istenről a növendékeknek, kik az igazságosságról s főleg Isten igazságosságáról más fogalmakat tanultak addig ismerni. Ezt az ellenvetést tényleg meg is tették, nem kis zavarára a felolvasónak és azoknak, kik az ő nézetét pártolták.

Ezzel a lutheránusok papi értekezletei bevégeződtek, a legjobb benyomásokat hagyva hátra maguk után. S nekünk, reformatusoknak, nem ezt kellett-e hogy mondjuk magunkban: mily könnyű mégis együttesen megvitatni oly kérdéseket, melyek inkább a szivre tartoznak, hogyha az ember a jót akarja. A mi lutheranus testvéreinknek lehetséges, miért ne lenne valósítható a mi körünkben is?

A francia akadémiának ritkán volt oly érdekes ülése, mint az, melyben a Hugó Victor helyére választott Leconte de Lisle-t fogadták. A bevett szokás szerint az új tag dicsbeszédet tart elődje életéről és munkáiról. S erre a fényes társaságnak valamelyik tagja, a kit előre kijelölnek, felel az új tagnak. E tisztet most Dumas Sándor teljesítette Leconte de Lisle 69 éves s született a Reunion vagyis a régebb ugynevezett Bourbon szigetén. Fiatal korában jött Franciaországba s azóta mindig Párisban él. Nevezetes költő, de egy kissé fanyar. Munkái sajtóságos bélyeget hordanak magukon, a mi miatt sohasem fognak népszerűkké lenni. Azok nagyobb részint bölcséleti tartalmúak, de az ő bölcselete reménytelen, úgy, hogy azt a semmi bölcselétének lehetne nevezni. Egy szóval Leconte de Lisle pessimista, sőt több: a pessimista iskolának elismert feje Franciaországban. S bizonyára a pessimismus még oly nagyszerű sorokban énekelve is, mint az új akademikuséi, nem fog nálunk soha népszerűvé válni. Leconte de Lisle főbb munkái: „Poémes antiques“, „Poémes tragiques“, „Poémes barbares“. E különböző költeményekben s kivált a két első kötetében a legfénylőbb lapokat találjuk. De ismétlem, hogy reménytelenség jellemzi. Leconte de Lisle a kereszténységgel, s főleg pedig a középkori kereszténységgel és társadalommal szemben nagyon elfogult. S ez őt, mondanom sem szükséges, igazságtalanná teszi az emberek és dolgok megítélésében s a történelemnek hamis magyarázatot ad.

A Hugó Victor dicsőítésére mondott beszéde szép, de melegség nélküli, hideg volt. Nagyszerű szavakban beszélt róla, de úgy tárgyalta őt, mint vele egyenlőt. Sőt nekem úgy tetszik, hogy ő Hugó eszméit és érzelmeit egy kissé a magáéi alatt állóknak tekinti. Legalább erre lehet következtetni abból a modorból, melylyel ő a nagy költő spiritualis bölcselmét ismertette, melyet egyszerűen illúsió-nak nyilvánított. Azt mondotta, hogy „Hugó Victor egész életében természetfeletti álmakat és apokalyptikus visiókat üzött.“ Éppen így kifogásolta az Istenben és a lélek halhatatlanságában való hitét is.

Leconte de Lisle beszéde semmi rendkívülit nem tartalmazott, s nem is ez volt az, mi az akadémia ez ülését annyira érdekessé és fontossá tette. A valódi érdekelttség Dumas beszédében öszpontosult.

A mi mindenekelőtt meglepő volt, az a két szónok közti nagy ellentét. Az egyik hideg és érzéketlen, a másik meleg és gyújtó, tiszta és szép hanggal s nagy drámai erővel. S vegyük hozzá még ehhez azt a különbséget, mely Leconte de Lisle eszméi és Dumaséi közt van. Az egyik pessimista, míg a másik az optimismus híve. Következésképp, midőn Dumas vette át a szót, a hallgatóság látható örömmel és meglepéddel fogadta. Beszédét azzal kezdte meg, hogy tisztelettel adózott Leconte de Lisle tehetségének, lángelméjének s aztán megragadóan beszélt el azt a viszonyt, mely Hugó Victor közt és ő közte alakult, ki később a francia akadémiában utóda lön. De az elismerés, a méltánylás után jött a bírálat az új akadémikus bölcselmi eszméi fölött, ki a költészetből a vallást, Istent és az emberi lelket egészen száműzni akarja. És e bírálat oly igazságos és oly találó, hogy megérdemli, hogy belőle egy néhány tételt idézzek: „Ön oly költészetet akar, melyben nincs személyiség: a csillagok, a szelek, a vihar, a föld és az ég, mindez kétségtelenül nagyszerű; de az embernek is helye van a természetben. Mi a költészet, hogy ön az embert belőle kizárja? Ön nem akarja, hogy a költő nekünk a lélek dolgairól: szent hevületről, eszményről, a hitről, a sziv dobbanásairól és könnyekről beszéljen. Ön nem veszi észre, hogy ugyanazzal a csapással az eget pusztává és a földet némává teszi . . . S mit ad ön mindezek helyett cserébe? . . . a halált és a semmit!

Aesthetikai nézeteire vonatkozólag pedig, melyekkel Leconte de Lisle a Buddha korába vagy Homer Görögországába akar visszavezetni, így szólott: „Valmiki és Homér óta egy rendkívüli, váratlan, ámbár megjósolt esemény történt. Az orpheusi és vedicus költemények közé, egy kicsiny könyvet láttak az égből leesni, egy egészen kicsiny könyvet, mely nem nagyobb, mint az Iliasnak vagy a Ramayana-nak egy éneke, és ez a kicsiny könyv a legcsodálatosabb történelmet beszéltette el az embereknek, melyet ők valaha hallottak, és a legtisztább, legérthetőbb, legvigasztalóbb és hasznosabb morált mutatta fel, melyet a földön valaha hirdettek. Az emberiség egyszerre új lelket érzett magába szállani a kicsiny Judeából jött rapsodiák hangjánál, melyeket istenieknek mondtak s meggyőződéssel és lelkesedéssel terjesztettek . . . Az ó-kor vallásos költészete aztán elhalványult, mint a hogy a nap első sugarára a

csillagok kialusznak, melyek csak az éjszakának világítanak Ettől kezdve az emberiség a szép bálványimádásától a jó vallására ment által. A léleknek épp úgy meg vannak a maga szükségei, mint a testnek és szellemnek. A művészetnek, mely ön szerint saját magamagának kell hogy célja legyen, az isteni kijelentés szolgálatába kellett magát kegyesen adnia. Istennek, mint az isteneknek, meg voltak a maga Phidiassai és Lysippussai, Apellessei és Zeuxissei Donatelloban, Michel Angelóban, Leonardban és Raphaélben ; és megszületett a zene, hogy egyesítse a teremtésnek minden hangját az ujjonnan felfedett teremtő dicsőítésére ; s végre a költészet maga feladva közetlen uralmát a szellemek felett, szolgáljává, kísérő zenéjévé lett az új örömhírek.

A Mózes és Jézus Istene lehelletének hatása alatt nyerte az inspiratiót Dante Divina Comediájához, Klopstock Messiásához, Corneille Polyencte-hoz, Racine Atholie-hoz, Milton Az elveszett paradicsomhoz, Goethe Fausthoz stb. . . . Ime, a mi ellen ön harcolni akar, és a mit meg akar ön semmisíteni.“

Mindezek az idézetek azonban alig adnak fogalmat Dumas hatalmas és bámulatos szónoklatáról. Leconte de Lisenek pessimismusára azt mondotta: Nem hiszem, hogy valóban kívánná a halált, a ki oly szép költeményeket ír, mint ön is. „Mindez a csüggettség nekem úgy tetszik, csak tisztán irodalmi. Mindazok közül a dolgok közül, melyeket az ember kívánhat, szerencse, gazdagság, egészség, szeretet, a halál az egyedüli, a melyről azonnal hatalmában áll gondoskodni az istenek segedelme és az emberek segélye nélkül. És mégis éppen ez az, a mire csaknem sohasem gondol. A halálnak meg van a maga jó oldala, de az ember mindig inkább fogja szeretni az életet. . . . Ennek a bizonyítéka, hogy mi önt élni látjuk, és pedig Istennek hála jó egészségben élni.“

E bírálat igazságos és finom. De itt meg kell szakítanom bármily érdekeseznek látszanak is, a beszéd első részéből vett idézeteket, mert véleményem szerint a második rész a legérdekesebb, a mely Hugó Victorra, erre a félistenre vonatkozik, a mint őt annyiszor neveztek, a kit eddig érinthetlennak tartottak, s a kit mindenki különbség nélkül és feltétlenül csodált. A francia akadémia ez ünnepeles ülésében, Dumas az ő nyílt beszédével széttepte a fátyol egy részét, mely az oltárt fedte, a mely előtt tömjéneztek és áldoztak. Ő merészkedett megmutatni, hogy ez a cultus nélkülözi az értelmet. Egy szóval, ő nyilván, komolyan és sok jó érzéssel független véleménynek adta jelét és megkezdte a szükséges visszahatást

a tömjénezők előítéletes nézeteivel szemben . . . Eddig csak egy-egy félénk bírálat jelent meg Hugó ellen s azoknak is az írói minden képzelhető módon igyekeztek magukat menteni, hogy érinteni merték a bálványt, habár oly kis mértékben is. Dumas nem folyamodott mentségekhez; ő úgy gondolkozik, hogy Hugó Victor elég nagy volt, elég nagy lángész arra, hogy az ő tökéletlenségeit is meg lehessen mutatni. Ő azt hiszi, hogy az ő munkájából lehet törülni, a nélkül, hogy az ember igazságtalanságot követne el ez által ellene, és hogy bármennyi törültessék is azokból, ő mégis a száz leggazdagabb írója marad.

De hogy fogalmat adhassak arról a teljes szabadságról, melylyel Dumas Hugó Victort megítélte, ide irok beszédéből néhány tételt s éppen azokat, melyekkel Hugó jellemét próbálta meghatározni, melynek uralkodó fővonása, születésétől kezdve a mérhetlen nagyra-vágyás volt, mely nem mindig emelkedett felül kicsinyes hiúságokon.

„Neki egy megrögzött eszméje volt. És ez az eszme egyszerűen az, hogy a mikor ő érett korra jut, honának és minden időknek legnagyobb költője leend, és abban a mértékben, a mint korban éléhalad, minden országok és minden idők legnagyobb embere.“ Annyira szerette a dicsőséget, hogy Ruy Blas-ban úgy nyilatkozik, hogy sohasem bocsátana meg annak, ki az ő népszerűségét el nem ismerné, vagy kérdésbe tenni merészelné.

Dumas azt mondja, hogy ez magyarázza meg azt a sajtáságos változékonyságot, melyet Hugó Victornál tapasztalni lehetett. Ő felváltva, és egész őszinteséggel, volt royalista, katolikus, aztán republikánus és demokrata; miért? Mert oly természet, mint az övé, nem zárhatja be magát emberi combinatiókba. „Ő tehát nem engedte meg, hogy kormány vagy vallásformákba beszorítsák, a melyekben neki nem lenne joga mindent mondani és nem maradna fenn annak a lehetősége is, hogy ő első legyen. Elutasította magától a monarchiát és a katholicismust, mert e két formában kikerülhetlenül valaki mindig felette áll. Elfogadta volna ő a monarchicus államformát, ha odajuthatott volna, hogy király legyen; s megmaradt volna a katholicismusban, ha elérhette volna, hogy pápává tegyék, hogy egyesítse magában a pápát és a császárt, Istennek ezt a két félfelét, a mint Hernani-ban mondja.“

. . . Napoleon alakja gyakran foglalkoztatta a költőt, nagysága nyugtalanította őt és lelkesítette. Napoleon a legnagyobb dicsőségnek volt a megtestesülése, a melyet csak egy ember igényelhet. „Minde- nek előtt megpróbálta az ő nagy alakját Franciaország emlékezeté-

ből kitörülni, de minthogy ez sem neki, sem senkinek nem sikerülhet, aztán énekli őt, a kit nem lehet elfeledetté tenni. Így akar vele egyenlő rangba jutni vagy talán akarja őt felülmulni. Avagy Homér nem sokkal nagyobb-é, mint Achilles?

Végre Dumas azt a kérdést téve fel, hogy mit fog tartani a jövő Hugó Victor munkáiról, ezeket mondotta: „Mi fog történni e rengeteg, sajtáságos, fárasztó, össze nem illő, fényes alkotásokkal, melyek a legkeményebb, legcsillogóbb, legdrágább és legtörékenyebb anyagból vannak összeillesztve? Az a mi történik az emberi szellem minden munkájával. Az idő nem fog kivételt tenni ezekre nézve sem, éppen mint másokra; tisztelni fogja és megerősíteni, a mi azokban marandó s alább szállítani, a mi nem az.“

Levellem már is hosszúra nyult s nem akarom azt tovább folytatni. De a mit irtam és idéztem, úgy hiszem bőségesen elégséges arra, hogy fogalmat adjon az akadémia ez üléséről, és hogy mutassa, hogy a Hugo Victor iránti elvakult bálványozás megszűnt. Most kezdik őt komolyan vizsgálni, megítélni s következőleg nem csudálni benne, csak a mi csudálatra méltó. Bármily számosak legyenek is a porlandó részek, s bármennyit vigyen is el a szél Hugo Victor munkáiból, még mindig marad mégis mit csudálni.

CHARRUAUD.

II.

ANGOLORSZÁGI LEVÉL.

Belfast, 1887. jun.

Nem lehet kifejezni, minő mély részvét és rokonszenv ébredt fel bennünk, midőn a toroczkóiakat ért szerencsétlenséget olvastuk. Mi úgy éreztük ezt a csapást, mintha épp minket talált volna. Részemről sohasem fogom elfeledni azt a gyönyört, melyet nekem Magyarországon tett utazásom alkalmával ez a ritka szépségű hely nyújtott, s azt a lelkes fogadtatást és vendégszeretetet, melyben ott részesültem. Tiszta és szent hitünknek szépségét és hatalmát ott oly módon láttam nyilvánulni, mely engem szokatlanul meglepett. A Brit és Külföldi Unitárius Társulat gyűlésén az elnök Nettlefold Frigyes megnyitó beszédében megemlékezvén a toroczkói szerencsétlenségről, sokan mindjárt megfoghatóbb formában óhajtottak részvételüknek kifejezést adni. S én a másnap tartott Soiree-n Chalmershez így szólottam: „Menjünk, járjuk körül a gyűlést, hadd lássuk mit gyűjthetnénk össze; Steinthal is csatlakozni fog hozzánk“. Kezünkbe fogva kalapunkat körülmentünk és mindenkitől kaptunk egy keveset. Mi-